

La primera col·lecció de cartes paulines: les cartes autèntiques

Rodolf PUIGDOLLERS NOBLOM

1. Introducció

El *corpus paulinum*, tal com ens ha arribat en el Nou Testament, comprèn catorze cartes: als Romans, primera als Corintis, segona als Corintis, als Gàlates, als Efesis, als Filipencs, als Colossencs, primera als Tessalonicencs, segona als Tessalonicencs, primera a Timoteu, segona a Timoteu, a Titus, a Filèmon, als Hebreus.

Molt s'ha escrit sobre l'autenticitat d'aquestes cartes. Actualment són considerades autèntiques per tothom: Rm, 1-2Co, Ga, Fl, 1Te i Flm. La carta als Hebreus és, sens dubte, diferent, en tractar-se d'una carta que no presenta la firma de Pau. En l'actualitat, l'autenticitat de les cartes Pastorals és negada pràcticament per tothom, i la d'Ef i Col és considerada dubtosa, mentre que la de 2Te és negada per molts.

El nostre treball s'inscriu dins dels esforços per esbrinar la història de la formació del Nou Testament, concretament del *corpus paulinum*.¹ Voldríem no tan sols confirmar aquests resultats de la crítica moderna, sinó també posar l'accent en el caràcter de col·lecció primitiva que constiuïen aquestes set cartes autèntiques.

2. La carta als Hebreus

La carta als Hebreus presenta clarament característiques especials, ja que no indica en cap moment la seva autoria paulina. De totes maneres, no

1. Sobre el tema de la formació del *corpus paulinum*, cf. R.M. GRANT, *The Formation of the New Testament* (1965; trad. francesa, Paris 1969); C.F.D. MOULE, *The Birth of the New Testament*

es pot negar que la referència al «nostre germà Timoteu», amb qui «us vindré a veure» (13,23), i les salutacions dels «d'Itàlia» (13,24) semblen atribuir-la a un col·laborador de Timoteu, amb igual o més autoritat que ell, que es troba en contacte amb els d'Itàlia i que, sens dubte, insinua la figura mateixa de Pau.

La col·locació d'He al final de les cartes paulines en la majoria de manuscrits grecs ens indica que els recopiladors eren ja conscients d'aquesta diferència. Les cartes estan actualment ordenades en dos grups, primer les dirigides a comunitats, després les dirigides a persones i finalment la carta als Hebreus.² Dins de cada grup estan ordenades de més extenses a més breus. Seguint aquest criteri, si el recopilador hagués volgut indicar l'autoria paulina de la carta als Hebreus, l'hauria col·locada dins de les cartes dirigides a comunitats,³ i dintre d'aquestes li hauria correspost el quart lloc, entre les cartes als Corintis i la carta als Gàlates o, amb menys exactitud, el segon lloc, entre la carta als Romans i les cartes als Corintis.⁴

La carta és coneguda des de molt antic. La *Prima Clementis* (cap als anys 95-98) ja la utilitza (1Clem 36), encara que sense indicar-ne ni l'autoria ni la canonicitat. L'*Evangelium Veritatis* (cap a l'any 140) testimonia que pertanyia al Nou Testament.

Segons Eusebi (HE VI,14,4), Climent d'Alexandria, en les seves *Hypotyposes*, testimonia que «el benaurat Prevere» (probablement Pantè, que va ser el seu mestre cap a l'any 180) considerava la carta com un text de Pau, que l'hauria escrita en hebreu, encara que ometent el seu nom, i Lluc l'hauria traduïda al grec. Però ja Orígenes, deixeble de Climent d'Alexandria, en les seves *Homilies sobre la Carta als Hebreus*, posa en dubte la seva autenticitat:

«Per part meua, si he de donar la meua opinió, jo diria que els pensaments sí que són de l'Apòstol, però l'estil i la composició són d'algú que evocava de memòria els ensenyaments de l'Apòstol, com un alumne que anota per escrit les coses que el seu mestre va dir. Per consegüent, si alguna església té aquesta carta com de Pau, que també per això se l'estimi, perquè no sense motiu els

(1971; trad. castellana, Estella 1974); C. THEOBALD (éd.), *Le Canon des Écritures* (Paris 1990); A. PIÑERO, *La formación del canon del Nuevo Testamento* (Madrid 1989).

2. El III Concili Cartaginès, de l'any 397, ho indica clarament: «Pauli Apostoli epistolae tredecim, eiusdem ad Hebraeos una».

3. En la carta pasqual 39 del patriarca Atanasi d'Alexandria, escrita l'any 367, la carta als Hebreus apareix col·locada al final de les cartes dirigides a comunitats. També en nou manuscrits en majúscula i en uns 60 en minúscula.

4. En el \mathfrak{P}^{46} (del segle III) i en sis manuscrits grecs en minúscula, la carta apareix col·locada entre Rm i 1-2Co, segurament a causa de la seva extensió. L'Apòstol dels siris tenia la carta en cinquè lloc, després de Ga.

barons antics l'han transmesa com de Pau. Però, ¿qui va escriure la carta? Déu sap la veritat; fins a nosaltres ha arribat el relat d'alguns que diuen que la carta la va escriure Climent, bisbe que va ser dels romans; i el d'altres, segons els quals va ser Lluç, el qui va escriure l'Evangeli i els Fets» (HE VI,25,13-14).

Eusebi testimonia també les discussions sobre l'autenticitat paulina d'aquesta carta:

«No és just ignorar que alguns han rebutjat la carta als Hebreus, dient que l'Església de Roma no l'admet per creure que no és de Pau» (HE III,3,5).

Es refereix a Gaius, que en el seu *Diàleg*, escrit a Roma a l'època del Papa Ceferí (198-217), «tan sols fa menció de les tretze cartes del sant Apòstol i no enumera amb les altres la carta als Hebreus, perquè fins i tot fins avui alguns romans pensen que no és de l'Apòstol» (HE VI,20,3).

3. La pseudoepigrafia⁵

Deixada de banda la carta als Hebreus, ens hem de centrar ara en les cartes on sembla presentar-se el fenomen de la pseudoepigrafia. La pseudoepigrafia no és una falsificació, sinó la presentació d'un text com si estigués escrit per algun gran personatge del passat. Aquest fenomen es dona en la literatura bíblica i parabíblica amb molta abundància (així els llibres presentats com de David [Salms], Salomó [Càntic dels Càntics, Proverbis, Saviesa, Odes], Henoc, etc.). La característica del fenomen en el Nou Testament és que es tracta d'autors molt recents (Pau, Pere, Judes, Jaume, Joan [?]).

3.1. La carta als Colossencs⁶

L'autenticitat de la carta als Colossencs va ser negada a finals del segle XVIII⁷ i, després, a la tercera dècada del segle XIX.⁸

5. Cf. R. PENNA, «Anonimia e pseudoepigrafia nel Nuovo Testamento; comparatismo e ragioni d'una prassi letteraria», *Rivista Biblica Italiana* 33 (1985) 319-344.

6. R. FABRIS, *Las cartas de la tradición paulina (Efesios, Colosenses, Pastorales)*, R. FABRIS (ed.), *Problemas y perspectivas de las ciencias bíblicas* (Salamanca 1983) 141-168.

7. E. EVANSON, *The Dissonance of the Four generally received Evangelists and the Evidence of their respective Authenticity examined* (Ipswich 1792) 26. Va negar també l'autenticitat d'Ef i Rm, i va posar en dubte la de Fl, Flm i Tt.

8. E.Th. MAYERHOFF, *Der Brief an die Colosser, mit vornehmlicher Berücksichtigung der drei Pastoralbriefe kritisch geprüft* (Berlin 1838). La considerava inspirada en Ef.

L'autenticitat d'aquesta carta es pot negar per tres raons principals: *a)* diferències de lèxic i estil;⁹ *b)* diferències de teologia, en la cristologia còsmica i en l'escatologia, sobretot amb un gran desenvolupament dels éssers celestials; *c)* la sorprenent coincidència de situació amb Flm: Pau es troba en presó i envoltat dels mateixos col·laboradors; *d)* la destrucció de Colosses en el terratrèmol de l'any 60-61:¹⁰ això permet presentar una carta nova escrita per Pau a una comunitat no fundada per ell (cf. Col 1,7, on la primera predicació s'atribueix a Èpafres, personatge agafat de Flm 23).

La trobem citada per primera vegada en l'*Apòstolos* de Marció, com una carta paulina. Aquesta atribució queda corroborada pel testimoni d'Ireneu (Adv. Haer. III,14,1), que cita sota el nom de Pau Col 4,14. Justí, pel seu compte, sembla haver-la conegut (Dial. 85,2; 138,2). La datació de Col s'ha d'establir tenint en compte el paral·lelisme que presenta amb Ef.

3.2. La carta als Efesis

Com testimonia Tertul·lià, Marció utilitzava aquesta carta sota el nom de carta als Laodicencs. Aquest era segurament el seu nom primitiu i correspondria a la carta de què es parla en Col 4,16. Laodicea és presentada en la carta als Colossencs com una comunitat que està sota la preocupació pastoral d'Èpafres, com Colosses i Hieràpolis. La carta als Laodicencs [Efesis] i la carta als Colossencs tindrien un mateix origen pseudoepigràfic.

Els manuscrits més antics deixen en blanc el lloc on estan els «sants» als quals va dirigida la carta (Ϟ⁴⁶ Sinaític^e B^{*}), mentre que a partir del segle IV la major part de manuscrits té la indicació «ἐν Ἐφέσῳ» (Sinaític^c A B³ D G K P). Si es tracta de la primitiva carta als Laodicencs, posteriorment hauria circulat durant un temps sense adreça explícita, i finalment amb el nom de carta als Efesis.¹¹

En el segle XVI Erasme de Rotterdam ja va posar en discussió l'autenticitat d'aquesta carta.¹² Més tard, a finals del segle XVIII, la seva autenticitat és posada en discussió per E. Evanson.¹³ I ja modernament, per W.M.L. de Wette.¹⁴

9. Cf. W. BUJARD, *Stylanalytische Untersuchungen zum Kolosserbrief als Beitrag zur Methodik von Sprachvergleichen* (Göttingen 1973).

10. Cf. TACIT, *Ann.*, 14,27,1. En la seva descripció de la vall del Lycus, cap a l'any 70, Plini no fa cap menció de la ciutat de Colosses (*Hist. Nat.*, 5,105). No trobem cap referència a la ciutat fins a l'època d'Antoní Pius (135-161).

11. Cf. *infra* el que diem a l'apartat 8.2 sobre les causes d'aquestes oscil·lacions en el nom.

12. *Annotationes in Novum Testamentum* (Basilea 1519) 413.

13. *The Dissonance of the Four generally Received Gospels* (Ipswich 1792) 261s.

14. *Einleitung in das N.T.* (Berlin 1926) 256ss.

Les raons per a considerar aquesta carta com pseudoepigràfica són fonamentalment les següents: *a)* la manca de claredat en el nom dels veritables destinataris de la carta: un canvi de nom tan sols és imaginable en una carta no autèntica; *b)* la seva relació amb Col, que suposa una dependència d'Ef respecte a Col: hi ha llocs en els quals Ef presenta clars paral·lelismes amb Col,¹⁵ d'altres en els quals Ef condensa dos o més pasatges de Col;¹⁶ *c)* les diferències d'estil respecte a les cartes considerades autèntiques; *d)* les diferències de contingut teològic.

Aquesta carta va ser escrita abans de la carta d'Ignasi d'Antioquia als Efesis, ja que en el proemi de la seva carta Ignasi utilitza clarament Ef.¹⁷ La datació de la carta d'Ignasi és de finals del segle I, entre els anys 80-100.¹⁸

Això obligaria a situar la carta pseudopaulina cap als anys 80-90. S'arriba a la mateixa conclusió si tenim en compte les referències d'Ef a la resta de cartes paulines: «El coneixement de la major part de les cartes paulines, que veiem testimoniats a Ef, ens permet inferir que aleshores existia ja un *corpus paulinum*, cosa que faria improbable que la carta s'hagués escrit en un temps gaire immediat a la mort de Pau, és a dir, que no permetria datar-la abans de l'any 80. Per això, s'haurà de reconèixer que els voltants de l'any 90 són el període que té més probabilitats com a temps en el qual es va escriure la carta als Ef.»¹⁹ Aquesta datació d'Ef seria vàlida també per a Col.

3.3. *Les cartes Pastorals*

L'autenticitat de les anomenades cartes Pastorals va ser posada en discussió a finals del segle XVIII.²⁰ En primer lloc es va negar l'autenticitat de Tt, després la de 1Tm i de seguida la de totes tres cartes.²¹

15. Ef 3,2 = Col 1,25; Ef 4,16 = Col 2,19; Ef 4,22-24 = Col 3,9-10; Ef 6,21-22 = Col 3,7-8.

16. Ef 1,7 = Col 1,14+1,20; Ef 1,10-11 = Col 1,25+1,20+1,12. Altres llocs paral·lels es troben citats a P. BENOIT, «L'horizon paulinien de l'épître aux Éphésiens», *RB* 46 (1957) 342-361; 506-525.

17. Tan sols podem tenir en compte els textos autèntics de les cartes d'Ignasi. Per això no podem retenir aquí la referència que trobem a la carta a Policarp (Ad Polyc. 5,1). Hi ha una utilització d'Ef a la carta de Policarp als Filipencs (Ad Philip. 1,3; 12,1); la carta es pot datar cap a l'any 107-108.

18. Així J. RIUS-CAMPS, «Las cartas auténticas de Ignacio, el obispo de Siria», *Revista Catalana de Teologia* 2 (1977) 148.

19. A. WIKENHAUSER - J. SCHMID, *o. c.*, 743.

20. Així E. EVANSON, que posà en dubte l'autenticitat de Tt.

21. J.G. EICHORN, 1812.

La seva antiguitat sembla, però, indiscutible, ja que en la *Prima Clementis* trobem més de 25 paral·lelismes amb les Pastorals.²² Igualment, en la carta de Policarp als Filipencs s'hi fa referència tres vegades (4,1: 1Tm 6,10.7 / 9,2: 2Tm 4,10 / 12,3: 1Tm 2,1s). En les cartes d'Ignasi també s'ha intentat descobrir-hi diverses reminiscències.

Les raons per a considerar aquestes cartes com a pseudoepigràfiques són les següents: *a)* la diversitat de vocabulari i d'estil; *b)* les diferències doctrinals, amb la insistència en el manteniment de la «sana doctrina»; *c)* l'organització eclesiàstica que suposen, que no correspon a la de l'època de Pau.

Es poden datar de finals del segle I o principis del II.

3.4. La segona carta als Tessalonicencs

L'autenticitat de 2Te va ser posada en discussió a principis del segle XIX.²³ Els arguments més importants en contra de l'autenticitat són, sens dubte, la dependència literària de 1Te²⁴ i les diferències escatològiques.²⁵

Per una altra banda, en 2Te trobem referències a l'origen de la comprensió desviada de la parusia que tenen alguns tessalonicencs i que Pau vol refutar amb la carta. A la base d'aquesta interpretació desviada hi hauria una carta que apareix com de Pau, Silvà i Timoteu («no us alarmeu per un esperit ni per una paraula ni per una carta com si fos de nosaltres» 2Te 2,2). Alguns intèrprets han pensat que es tractaria d'una carta que algun falsari intentava fer passar com autèntica i que s'hauria de situar entre 1Te i 2Te. Ens sembla clar que no es tracta de cap carta nova, sinó de la mateixa 1Te; és en aquesta carta on sembla parlar-se d'una vinguda immediata del Senyor. Per això l'autor de 2Te necessita posar l'accent en la interpre-

22. Cf. P.N. HARRISON, *The Problem of the Pastoral Epistles* (Oxford 1921) 177-178; C. SPICO, *Les Épîtres pastorales*, I (Paris 1969), c. VIII: *Authenticité*, 157-214.

23. J.E.Ch. SCHMIDT (1980) va indicar que el nucli d'aquesta carta (2Te 2,1-12) no podia ser paulí, ja que resultava incompatible amb 1Te 4,13-5,11. La mateixa opinió va ser expressada per F.C. BAUR, *Paulus, der Apostel Jesu Christi* (Stuttgart 1845) 485ss., que considerà que 2Te depèn de l'Apocalipsi. J. HOLTZMANN (1880) va negar la seva autenticitat, junt amb la d'Ef i Col.

24. F.H. KERN, *Tübinger Zeitschrift für Theologie* 2 (1839) 145-214, va assenyalar que hi havia moltes coincidències lingüístiques entre les dues cartes; cf. també W. WREDE, *Die Echtheit des 2. Thessalonicherbriefs untersucht* (Leipzig 1903); B. RIGAU, *Saint Paul, les Épîtres aux Thessaloniens* (Paris 1956) 133-134, presenta un extens quadre de les dependències literàries.

25. Ch. MASSON, *Les deux Épîtres de Saint Paul aux Thessaloniens* (Neuchâtel 1957). 1Te presenta la vinguda del Senyor com una cosa immediata i afirma clarament que no hi haurà senyals que l'anunciïn (1Te 5,1-3), però en 2Te es nega aquesta imminència i és enumerada una sèrie de senyals precursors: l'apostasia, l'aparició de l'Impiu que s'instal·larà en el Temple de Déu (2Te 2,3-4), els seus poders, senyals i prodigis (2Te 2,9-10).

tació que ell fa d'una vinguda del Senyor més tardana, presentant-la com la veritable doctrina de Pau (2Te 2,5-6.15; 3,14.17).

Tot això obliga a considerar 2Te com a pseudoepigràfica. Per a la seva datació ens hem de fixar en el paral·lelisme que presenta aquesta carta amb els interrogants escatològics de Jn 21 i 2Pe. A Jn 21 es fa referència al deïxible estimat que ja ha mort, però això no està en contradicció amb el que Jesús va dir: per tant, la vinguda del Senyor es continua esperant d'alguna manera com imminent. A 2Pe hi ha tota una altra concepció de la parusia: «un dia és com mil anys» (2Pe 3,8). A 2Te, en canvi, sembla que estem al mig de la polèmica. Per tant, podem situar 2Te cap a l'any 100.

4. La unitat de les cartes²⁶

4.1. *Problemàtica de les cartes als Corintis*

Comencem pel principi. 1Co presenta un afegit al començament de la carta:

«Pau, cridat per voler de Déu a ser apòstol de Jesucrist, i el germà Sòstenes, a l'església de Déu que és a Corint, als santificats en Jesucrist, cridats a ser sants, amb tots els qui pertot arreu invoquen el nom de nostre Senyor Jesucrist, Senyor d'ells i nostre» (1,1-2).

Com va indicar Harnack, «no queda més remei que considerar aquestes paraules com un afegit que es refereix a tota la col·lecció de cartes; perquè és un afegit que no es repeteix, i que seria doblement sorprenent si es referís a tan sols una carta.»²⁷

D'altra banda, resulta sorprenent que en 1Co 5,9 es faci referència a una carta que sembla que no s'ha conservat («En la carta que us vaig escriure us advertia que no tinguéssiu tractes amb els qui porten una vida immoral»). És difícil pensar que la comunitat de Corint hagi pogut perdre un text de l'apòstol, encara més quan es fa referència directa a ell en un text conservat. Per això és comprensible que alguns autors considerin que aquesta carta precanònica no s'ha perdut del tot i es troba conservada dins dels textos que porten el títol de 1Co o 2Co. S'han presentat diverses reconstruccions de la carta perduda: a) 2Co 6,14-7,1;²⁸ b) + 1Co 6,12-20;

26. Cf. B. RIGAU, *Saint Paul et ses lettres. Etat de la question* (Paris-Bruges 1962).

27. *Die Briefsammlung des Apostels Paulus* (Leipzig 1926) 9.

28. K. SCHRADER, *Paulus*, vol. IV, 1835, 300, ja va assenyalar que aquesta secció no era autèntica. Aquesta opinió s'ha vist fortament corroborada actualment pels contactes que mostra amb la literatura de Qumran (cf. K.G. KUHN, *RB* 61 [1954] 203, notes 1 i 2).

9,24-10,22; 11,2-34; 15,1-58; 16,13-24;²⁹ c) + 1Co 9,1-10,22; 11,2-15,58; 16,5-9.15-24.³⁰

Però també en 2Co 2,3-4b es fa referència a una altra carta que sembla perduda («Precisament, si us vaig escriure tot el que us vaig escriure, era perquè, quan vingués, no m'haguessin d'entristir els qui m'havien d'alegrar, convençut comestic que la meua alegria és també la vostra. Us vaig escriure, doncs, afligit i amb l'angoixa al cor, enmig de moltes llàgrimes»), i que correspon a la carta de 2Co 7,8 («La meua carta us va entristir, però ara no em sap gens de greu. És cert que me'n va saber, perquè vaig veure que aquella carta us havia disgustat, almenys de moment»). De nou, resulta difícil pensar en una segona pèrdua per part de la comunitat de Corint. Per això no ens ha d'estranyar que s'hagi negat la unitat de la carta i s'hagi presentat la hipòtesi que hi ha diverses cartes en ella: a) 2Co 10-13; b) 2Co 1-8; c) 2Co 9.³¹

És a dir, en les cartes als Corintis trobem, a més a més de les dues cartes en les quals ens han arribat els textos paulins, dues referències a altres cartes (1Co 5,9; 2Co 2,4b). Això correspon a les hipòtesis dels especialistes que parlen de cinc cartes als Corintis: dues que es troben en 1Co, i tres que es troben compilades en 2Co.

El problema de les dues referències a altres cartes als Corintis no es pot resoldre dient que aquestes cartes s'han perdut. Això seria quelcom inimaginable. Si intentem resoldre el problema parlant dels fragments d'aquestes cartes a partir dels quals s'ha fet la composició actual de les dues cartes canòniques, apareix una altra pregunta: per què aquest fenomen de la composició? Per què en dues cartes, i no pas en una sola?

4.2. *Problemàtica de la carta als Filipencs*

La primera negació de la unitat de la carta als Filipencs la trobem en la segona meitat del segle XVII.³² Les dificultats principals per a admetre la unitat de la carta són: a) en 3,1 sembla que Pau està acabant la carta, però encara hi haurà dos capítols abans que no faci les salutacions finals; b) en 3,2 hi ha un inesperat canvi de tema i de to; c) 4,4 sembla la repetició i continua-

29. Cf. W. SCHMITHALS, *Die Gnosis in Korinth*, 1956 (³1969). Després Pau hauria escrit cinc cartes més: B = 1Co 1,1-6,11; 7,1-9,23; 10,23-11,1; 12,1-14,40; 16,1-12; C = 2Co 2,14-6,13; 7,2-4; D = 2Co 10,1-13,13; E = 2Co 9,1-15; F = 2Co 1,1-2,3; 7,5-8,24.

30. J. HÉRING (Paris ²1959).

31. Cf. J.S. SEMLER, *Paraphrasis*, 238s. A. Hausrath identificà els capítols 10-13 amb la carta «enmig de llàgrimes».

32. *Varia Sacra*, II, 1685, 332s.

ció de 3,1a; *d*) un segon tall sembla aparèixer en 4,10, ja que el v. 9 sembla iniciar el final; *e*) els agraïments de Pau en 4,10-20 semblen estranys al final de la carta, quan ja ha anunciat que Epafrodit està de tornada.

Hi ha raons, doncs, per a acceptar la distinció en la carta actual d'una carta sencera i fragments de dues cartes més. La primera carta seria 4,10-20: es tractaria segurament d'una carta breu d'agraïment de Pau als filipencs per l'obsequi enviat per mitjà d'Epafrodit. La segona carta, conservada sencera, és el marc en què estan inserides les altres dues i està formada per 1,1-3,1a; 4,4b-9.21-23; en ella Pau anuncia el retorn d'Epafrodit, ja recuperat després de la seva malaltia. La tercera carta seria 3,2-4,3: es tractaria també d'una carta breu d'avís contra uns adversaris judaïtzants. Les tres cartes haurien estat unificades posteriorment;³³ el compilador hauria afegit uns petits punts de sutura (3,1b i la repetició de 4,4a).

Aquesta pluralitat de cartes als Filipencs faria més comprensible el text de la carta de Policarp als Filipencs (cap a l'any 107-108), que diu:

«I absent després [Pau], us va escriure cartes [ὄμῶν ἔγραψεν ἐπιστολάς], amb la lectura de les quals, si sabeu aprofundir en elles, podreu edificar-vos en ordre a la fe que us ha estat donada» (EpPoFl 3,2).

4.3. *Problemàtica de la carta als Romans*

La carta als Romans presenta un problema textual en el seu final.³⁴ Orígenes, segons la traducció llatina de Rufí, en el seu comentari a la carta testimonia que Marció no contenia en el seu *Apòstolos* la doxologia final (16,25-27) ni tampoc els capítols 15-16 (*Comment. in epist. ad Rom.* X,43: PG 14,1290). Al mateix temps testimonia que alguns manuscrits no marcionites la tenen després de 14,23.

La doxologia de 16,25-27 no es pot considerar pertanyent al text primitiu de la carta, per diversos motius: *a*) no és costum de Pau acabar les seves cartes amb una doxologia; *b*) l'expressió *μόνος σοφός θεός* té sabor platònic; *c*) la referència al «misteri» recorda el llenguatge de les cartes de la Captivitat (Ef 1,9-12; 2,3-19; 3,20s; Col 1,26s).

L'absència dels capítols 15-16 no la podem atribuir a Marció. S'ha de reconèixer que en el segle II, amb anterioritat a Marció, hi havia manus-

33. A. WIKENHAUSER – J. SCHMID, *Introducción al Nuevo Testamento* (Barcelona ³1978) 754, escriuen: «Ara resta tan sols per estudiar la qüestió de per quins motius, en recopilar-se el *corpus paulinum*, cap a finals del segle I, es van fondre diverses cartes de l'apòstol en una sola carta.»

34. Cf. J. DUPONT, «Pour l'histoire de la doxologie finale de l'épître aux Romains», *Revue Bénédictine* 58 (1948) 3-22.

crits que no contenien aquests capítols, encara que sí la doxologia. La raó d'aquesta absència és difícil d'explicar; l'absència del capítol 16, ple de salutacions, es podria explicar pel fet que no es devia llegir en les assemblees. No trobem citacions d'aquests capítols en Ireneu, Tertul·lià, Cebrià (cf. també els sumaris de diversos manuscrits de la Vulgata). Els manuscrits que tenen la doxologia després de 14,23 són, sens dubte, testimonis d'aquests textos abreujats (L Ψ la tenen tan sols aquí; A P la tenen també al final del c. 16); igualment el \mathfrak{P}^{46} , que la té després de 15,33).

El que sí podem atribuir a Marció, com ho fa explícitament Orígenes, és l'eliminació de la doxologia. Aquesta eliminació, que no sembla obeir a motius doctrinals, ha de tenir una altra explicació relacionada amb la finalitat mateixa d'aquesta doxologia quan va ser afegida pel recopilador.

5. Les col·leccions de cartes paulines

5.1. Primeres referències a col·leccions paulines

La primera indicació sobre alguna col·lecció de cartes sembla trobar-se en la primera carta de Climent als Corintis, que es pot datar cap als anys 95-98.³⁵ L'autor escriu:

«Preneu la carta del benaurat Pau, l'apòstol. ¿Com us va escriure primerament a vosaltres en el començament de l'Evangeli [τί πρῶτον ὑμῖν ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου ἔγραψεν]?» (1ClCo 47,1-2).

¿Vol dir que Pau va escriure als corintis *en primer lloc* [πρῶτον], i que després va escriure a d'altres comunitats? Això suposaria la idea de diverses cartes, de les quals la primera carta als Corintis ocuparia el primer lloc. El text, però, s'ha de reconèixer, es podria interpretar també com una referència al passat (*abans que ara, en un principi*) i l'expressió *en el començament de l'Evangeli* seria aleshores una aposició explicativa.

Troblem també una referència a les cartes paulines en la carta d'Ignasi d'Antioquia als Efesis. Diu el següent:

«Ell [Pau] es recorda de vosaltres en tota carta [ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ] en unió del Crist Jesús» (IgEf 12,2).

35. Cf. CLÉMENT DE ROME, *Épître aux Corinthiens*, Introduction, texte, traduction, notes et index par A. JAUBERT (Paris 1971) 20; O. KNOCH, *Eigenart und Bedeutung der Eschatologie im theologischen Aufriss des ersten Clemensbriefes* (Bonn 1964). La datació, però, podria ser més tardana, cap als anys 118-125: cf. Ch. EGGENBERGER, *Die Quellen der politischen Ethik des I Clemensbriefes* (Zürich 1951).

La utilització del singular sense article impedeix entendre el text com referit directament a la carta de Pau als Efesis, i obliga a entendre'l referit hiperbòlicament a totes les cartes paulines. La referència a Efes la trobem en 1Co 15,32; 16,8; i a l'Àsia en Rm 16,5; 1Co 16,19; 2Co 1,8s. L'expressió, doncs, «permet deduir que les cartes paulines circulaven ja en forma de col·lecció».³⁶ Si acceptem la datació 80-100 per a les cartes d'Ignasi, és el testimoni més antic de l'existència d'una col·lecció de cartes paulines.³⁷

Una referència indiscutible a una col·lecció de cartes paulines la trobem en la segona carta de Pere, que s'ha de datar en la primera meitat del segle II:

«Això mateix us ho va escriure Pau, el nostre germà estimat, amb la saviesa que havia rebut. Així ho explica en totes les cartes on parla d'aquestes coses. En elles hi ha punts difícils d'entendre, que la gent ignorant i poc instruída tergiversa, com ho fa també amb la resta de les Escriptures, per a la seva pròpia perdició» (2Pe 3,15b-16).

5.2. Hipòtesis sobre col·leccions paulines

Diverses són les hipòtesis sobre les col·leccions paulines. L'any 1933, E. Goodspeed va presentar la seva teoria sobre la formació de la col·lecció paulina de cartes.³⁸ Segons ell, aquesta es va formar cap a l'any 85 i constava de deu cartes, sense comptar la carta als Hebreus i les cartes Pastorals. La carta als Efesis seria un prefaci d'aquesta col·lecció, que hauria estat reunida precisament a la mateixa ciutat d'Efes. Com veiem, aquesta primera col·lecció de cartes paulines coincideix amb el catàleg que presentava Marció.³⁹

36. J. RIUS-CAMPS, «L'Epistolari d'Ignasi d'Antioquia (V): Carta d'Ignasi als Efesis», *Revista Catalana de Teologia*, XVIII (1993) 53.

37. En les cartes d'Ignasi trobem citacions de 1Co i Ef. H. Rathke considera que hi ha també clares referències a les Pastorals, 1Te i 2Te (el mateix a la *Biblia Patristica*, I, Paris 1986). S'hauria de comprovar aquesta afirmació i veure si aquestes citacions es troben en les parts autèntiques de les cartes. El principi d'IgEf «recorda de lluny l'encapçalament de la carta de Pau al Efesis» (J. RIUS-CAMPS, «Carta d'Ignasi als Efesis», 26). A l'inici de 10,1, Ignasi s'inspira «tal vegada en 1Te 5,17» (*ibíd.*, 48). A 16,1 «tots els indicis apunten cap a una citació més o menys lliure de la Primera Carta als Corintis [6,9-10], tot i que no es pot descartar per principi que s'hagués inspirat en un motiu tradicional» (*ibíd.*, 60). A 18,1b «és clar... que depèn de 1Co 1,19-20» (p. 64). La referència a Rm 1,3 que es llegeix en IgEf 20,2 no pertany a les cartes autèntiques, sinó a la «clàusula interruptora de la primitiva carta als Efesis» que «el refonedor ha redactat de bell nou» (*ibíd.*, 70 i 72). Així, almenys a partir de la carta autèntica d'Ignasi als Efesis tan sols podem dir que testimonia l'existència d'una col·lecció de cartes paulines que comprenia 1Co, 1Te i Ef.

38. Cf. *The Meaning of Ephesians* (Chicago 1933).

39. Cf. també J. KNOX, *Philemon among the Letters of Paul* (New York 1935; 2^a 1959).

L'any 1956, W. Schmithals va presentar una altra hipòtesi.⁴⁰ La col·lecció no s'hauria format a Efes, sinó a Corint, cap a l'any 80. La col·lecció comprendria set cartes, totes menys He, les Pastoral, Ef, Col i Flm. L'ordre de les cartes seria el següent: 1Co, 2Co, Ga, Fl, 1Te, 2Te, Rm. El principi i el final de la col·lecció estaria marcat per dues glosses afegides, una a principi de 1Co i l'altra en la doxologia final de Rm.

Entre els autors de llengua anglesa (E. Lohse, 1968;¹³ J. Gnllka, 1971; H.M. Schenke – K.M. Fischer, 1978) es parla més aviat de dues col·leccions. La primera estaria formada per sis cartes: 1Co, 2Co, Ga, Fl, 1Te, Rm. La segona, per les set cartes restants, i quedaria a part la carta als Hebreus: Flm, Col, Ef, 2Te i les Pastoral.

6. Els catàlegs de col·leccions paulines

6.1. *Climent de Roma*

Encara que no ens presenti un catàleg de les cartes de Pau, val la pena començar fent referència a la *Prima Clementis*, que utilitza abundantment els textos paulins i que, per tant, és un magnífic testimoni de la conservació de les cartes de l'Apòstol en la primitiva Església. Els paral·lelismes clars que presenta aquesta carta amb els textos paulins fan referència a les següents cartes: 1Co, 2Co?, Fl, Ga, Rm.⁴¹

6.2. *Marcíó*

L'*Apòstolos* de Marcíó, que s'ha de datar cap a l'any 140, agafa deu cartes de Pau: totes menys He i les Pastoral. Segons el testimoni d'Epifani de Salamina (315-403), aquestes cartes serien les següents: Ga, 1-2Co, Rm, 1-2Te, Ef, Col, Flm, Fl (*Panarion* 42,9, 3-4: PG 41,707). Epifani insisteix molt en l'ordre de les cartes en el catàleg de Marcíó. Aquest ordre s'ha de preferir a l'ordre en què es troben comentades les cartes en el cap. V de l'*Adversus Marcionem*, de Tertul·lià: Ga, 1-2Co, Rm, 1-2Te, Laod, Col, Fl, Flm. El text de Tertul·lià assenyala que el catàleg de Marcíó contenia la carta als Efesis sota el nom de carta als Laodicencs; però segurament situa Flm com a darrera carta per influència del catàleg de la gran Església, que ja admetia aleshores les cartes Pastoral i que amb això havia introduït una nova classificació: les cartes dirigides a persones.

40. Cf. *Die Gnosis in Korinth, op. cit.; Paulus und Gnostiker* (Hamburg 1965).

41. Cf. A. JAUBERT, dins CLÉMENT DE ROME, *o. c.*, 56-57.

És interessant assenyalar que en el catàleg de Marció no hi són la carta als Hebreus ni les cartes Pastorals. Es tracta d'un catàleg de deu cartes.

J. Knox⁴² va presentar la hipòtesi que el catàleg de Marció estava confeccionat a partir del catàleg de la gran Església, que es devia presentar en dos rotlles. El primer rotlle devia presentar 1-2Co i Ef; el segon rotlle, Fl, Col, Ga, 1-2Te i Rm. Marció hauria invertit l'ordre de les cartes dins de cada rotlle i hauria intercanviat l'ordre d'Ef i Ga, situant en primer lloc Ga, ja que era la carta paulina a la qual Marció donava més importància per la seva crítica a la mentalitat jueva. La hipòtesi és interessant.

6.3. *El p*⁴⁶

D'aquest manuscrit de voltants de l'any 200 es conserven 86 fulls dels 104 primitius. Es tracta d'un quadernet amb les cartes paulines. Falten al principi set fulls que haurien contingut Rm 1,1-5,17, i al final 7 fulls que és de suposar que continguessin 2Te (2 fulls), i potser Flm (tres quartes parts de full). És difícil que contingués les cartes Pastorals, perquè s'haurien necessitat 9 fulls més. L'ordre de les cartes és el següent: Rm, He, 1-2Co, Ef, Ga, Fl, Col, 1Te, [2Te, Flm?].

Fem les anotacions següents:

1) Es tracta del primer catàleg que conté la carta als Hebreus com a carta paulina. Es troba entre Rm i 1-2Co, segurament a causa de la seva extensió.

2) Rm es troba situada al principi, segurament per la seva extensió i per la importància de la comunitat de Roma.

3) Ga es troba situada després d'Ef, potser per la seva extensió.

4) Es tracta d'un recull d'onze cartes, que correspon al recull de deu cartes de l'Apòstolos de Marció més la carta als Hebreus.

6.4. *Ireneu de Lió*

Per la seva antiguitat val la pena citar els testimonis paulins que presenta aquest autor en *Adversus Haereses* (cap a l'any 180), tot i que no ofereix pròpiament cap tipus de catàleg. Deu haver conegut la carta als Hebreus, encara que no sembla haver-la considerada com a paulina. Cita les altres tretze cartes paulines, feta excepció de Flm, segurament per la seva brevetat.⁴³

42. *Marcion and the New Testament* (1942).

43. Cita 1Co (102 vegades), Rm (84), Ef (37), Ga (27, 2Col (18), Cl (18), Fl (13), 2Te (9), 1Tm (5), 2Tm (5), Tt (4), 1Te (2). Cf. R.M. GRANT, 154-155.

6.5. *El cànon Muratori*

El fragment muratorià (finals del segle II)⁴⁴ presenta un catàleg de tretze cartes paulines. Seguint el model de Joan a l'Apocalipsi, també Pau hauria escrit set cartes a comunitats: «ad corinthios prima, ad ephesios secunda, ad philippenses tertia, ad colossenses quarta, ad galatas quinta, ad thessalonicenses sexta, ad romanos septima». Indica després que hi ha dues cartes als corintis i dues als tessalonicencs. I afegeix: «Uerum ad Philemonem una, et ad Titum una, et ad Timotheum duas».

Sobre aquesta llista val la pena anotar el següent:

- 1) No hi és present He.
- 2) Es parla pròpiament de dues col·leccions: una col·lecció de cartes a comunitats i una altra a persones.
- 3) La primera col·lecció està formada per set cartes, amb un sentit simbòlic, com correspon a les set cartes de l'Apocalipsi, encara que en realitat siguin nou, ja que dues són dobles.
- 4) Ga es troba situada després de la trilogia Ef-FI-Col, potser per donar més importància a Ef, sobretot després d'haver comparat aquesta llista amb les set cartes de l'Apocalipsi.
- 5) Obren la col·lecció primera les cartes als Corintis, la tanca la carta als Romans.
- 6) Presenta per primera vegada les cartes Pastorals, juntament amb la carta a Filèmon, que deixa de ser l'única dedicada a una persona.

6.6. *Tertul·lià*

Encara que no sigui un catàleg, és interessant citar un text de Tertul·lià, de voltants de l'any 200, en el qual parla dels llocs on es conserven les cartes de Pau:

«Vaig recórrer les esglésies apostòliques on les mateixes càtedres dels apòstols ocupen encara el seu lloc, on es llegeixen les seves cartes autèntiques que posen davant els ulls la figura de cada un d'ells. Si ets a prop d'Acàcia, tens Corint; si no ets lluny de Macedònia, tens Filips; si pots anar a Àsia, tens Efes; si vius a Itàlia, tens Roma» (*De praescriptione haereticorum* 36,1-2).

44. La datació del cànon Muratori ha estat posada en discussió per A.C. SUNDBERG, *The Interpreter's Dictionary of the Bible. Supplementary Volume* (Nashville 1976, ³1982) 609-610, que el situa cap al 300. De la mateixa opinió, relacionant-lo amb Victorinus de Pettau, és P. VALLIN, *La formation de la Bible Chrétienne. Annexe IV. Le Muratorianum*, dins C. THEOBALD (éd.), *Le Canon des Écritures* (Paris 1990) 235-236.

Val la pena destacar que hi figura en primer lloc Corint i en darrer Roma, coincidint en això amb el catàleg muratorià en la col·lecció dirigida a comunitats. Les altres dues poblacions indicades corresponen a les cartes situades en els altres extrems dels dos rotlles imaginats per Knox: Ef i Fl.

7. Simbolisme en les col·leccions paulines

7.1. Una col·lecció de catorze cartes

La forma més tradicional de la col·lecció paulina de cartes està constituïda per les catorze cartes, comptant la carta als Hebreus. Així, p. e., el *De Doctrina christiana* 2,8 (PL 34,41) de Sant Agustí parla de: «quatuordecim Epistolis Pauli apostoli». El nombre *catorze*, dues vegades set, té sens dubte un sentit simbòlic de plenitud.

7.2. Una col·lecció de tretze cartes

Resulta sorprenent el nombre tretze, que no té cap tipus de simbologia bíblica determinada. Com que aquesta col·lecció apareix a finals del segle II / principis del segle III,⁴⁵ època en la qual es nota la influència de la filosofia grega, preferim no buscar dins del simbolisme bíblic el seu significat i apropar-nos a un altre tipus d'interpretació. Ens referim a la tradició de les tretze cartes de Plató, cartes que trobem àmpliament citades pels autors cristians del segle IV.⁴⁶ «Al primer segle de la nostra era, la tradició de les tretze cartes [de Plató] està ja plenament establerta.»⁴⁷

8. Darrere les primeres col·leccions

8.1. Una col·lecció de la gran Església, amb deu cartes, anterior a la de Marció

La col·lecció de deu cartes paulines que presenta Marció, segons el catàleg d'Epifani i de Tertul·lià, no és una creació pròpia de Marció. La gran

45. El primer testimoni seria el de Gaius en el seu *Diàleg contra Proclus*, segons el testimoni d'EUSEBI. En el Concili Cartaginès del 397 encara s'utilitza el nombre tretze, tot i que s'hi afegeix la carta als Hebreus.

46. CLIMENT D'ALEXANDRIA, en els *Stromata*, *Protrepticus* i *Paedagogus*; CIRIL D'ALEXANDRIA, en el *Contra Julianum*; EUSEBI DE CESAREA, en la *Praeparatio evangelica*.

47. PLATON, *Oeuvres Complètes*, t. XIII, 1re partie: *Lettres*, texte établi et traduit par J. SOUILHÉ (Paris 1960), p. v.

Església tenia ja la mateixa col·lecció amb anterioritat. Marció es limita a canviar l'ordre de les cartes i a retallar alguns textos.

Les crítiques que farà posteriorment Tertul·lià i, encara més tard, Epifani, aniran dirigides a no admetre totes les cartes paulines. Però això no vol dir necessàriament que Marció hagi retallat el catàleg que havia rebut. El que fa Marció és mantenir l'antic catàleg, deixant de banda l'engrandiment que la col·lecció de cartes paulines havia tingut en l'època dels controvertistes amb l'afegiment de la carta als Hebreus i de les cartes Pastorals.

La llista de l'*Apòstolos* de Marció presentava segurament l'ordre que amb tanta cura ens ha conservat Epifani: Ga, 1-2Co, Rm, 1-2Te, Laod [=Ef], Col, Flm, Fl. Evidentment, no era aquest l'ordre de la col·lecció de deu cartes de la gran Església. L'ordre el podem reconstruir tenint en compte el que presenta el cànon Muratori en les cartes dirigides a comunitats i col·locant al seu lloc corresponent Flm, desplaçada entre les cartes dirigides a persones quan les Pastorals van entrar en la col·lecció. L'ordre seria el següent: 1-2Co, Ef, Fl, Flm, Col, Ga, 1-2Te, Rm. El lloc de Flm es dedueix pel lloc que ocupa dins del catàleg de Marció, tenint en compte la hipòtesi de la inversió dels llibres dels dos rotlles⁴⁸ presentada per Knox.

Marcíó, en canviar Rm del seu lloc final, va eliminar la doxologia final que havia afegit el recopilador.

8.2. Una col·lecció anterior a la col·lecció de deu cartes

La col·lecció de deu cartes de la gran Església, anterior a Marció, presenta sens dubte l'afegit de tres cartes pseudoepigràfiques: Ef, Col i 2Te.

Aquesta darrera carta, que es pot datar cap als anys 90-100, es va introduir amb molta facilitat dins de la col·lecció pel fet de presentar-se com una segona carta, al mateix temps que servia d'interpretació autèntica de la primera. El fet que 2Te arribi fins i tot a suscitar dubtes sobre l'autenticitat de 1Te, al mateix temps que és una mostra de la vehemència de la controver-

48. La utilització de rotlles de paper per part dels primers cristians per als textos neotestamentaris estaria demostrada si s'accepta la hipòtesi de J. O'CALLAGHAN que els papirs en un principi no identificats de la cova 7 de Qumran i que pertanyen a diversos rotlles s'han d'identificar amb textos de Mc, Jm, 2Pe i 1Tm (Cf. J. O'CALLAGHAN, *Los papiros griegos de la cueva 7 de Qumrán* [Madrid 1974]). Acceptar aquesta identificació no vol dir evidentment acceptar la seva datació, que podria ser de finals del segle I o principis del II. El mateix O'Callaghan, parlant de 7Q5, va arribar a escriure (encara que moltes vegades sembla que ho oblidí): «en un nivell estrictament paleogràfic cabria donar al paper fins i tot una data anterior [a la meitat del segle I dC], el mateix que una altra *una mica* posterior. El mateix val per a les dates assignades als papirs restants» (*ibíd.*, 45, nota 5.). I parlant de 7Q: «li podem atribuir una antiguitat de finals del segle I dC o començaments del II dC» (*ibíd.*, 36).

sia, ens indica que la col·lecció de cartes anterior no feia gaire que s'havia constituït i no tenia encara una autoritat plenament establerta.⁴⁹

Ef i Col es van introduir en la col·lecció al mateix temps. Ef, com testimoni encara Marció, és la primitivament anomenada carta als Laodicencs. Es tractava, doncs, de dues cartes que formen parella. Totes dues cartes es poden datar cap als anys 80-90.

Marcíó, encara que coneix i remodela la col·lecció de deu cartes, dona signes de mantenir en certs moments tradicions més primitives, que després seran considerades modificacions noves del mateix Marció. Un d'aquests moments és quan parla de la carta als Laodicencs, que correspon al que després en la gran Església s'ha anomenat la carta als Efesis. La direcció primitiva d'aquesta carta pseudoepigràfica era als Laodicencs, com indica la referència que en fa Col. Després, per algun motiu, quan encara no formava part de la col·lecció de deu cartes, es va esborrar l'adreça en alguns manuscrits. En entrar a formar part de la col·lecció de deu cartes es va posar com a adreça «als Efesis», atesa la gran importància que tenia aleshores aquesta comunitat fundada per Pau. Marció va conservar la tradició més primitiva, amb la veritable adreça pseudoepigràfica. Alguns manuscrits es van difondre amb l'adreça en blanc, fidels als seus models ben antics. La major part de manuscrits de la gran Església van transmetre la nova adreça als Efesis. Marció, doncs, coneixia la carta als Laodicencs abans que s'introduís en la col·lecció de cartes paulines sota el nom de carta als Efesis; per tant, Marció va conèixer directament la primitiva col·lecció de set cartes.

Per què l'adreça primitiva als Laodicencs es va després esborrar i deixar, almenys durant un quant temps, en blanc? Una explicació podria venir del caràcter pseudoepigràfic d'aquestes cartes. En el moment de la redacció es va escollir el nom de dues poblacions destruïdes pel terratrèmol de l'any 60-61, i que mai no havien tingut una comunitat cristiana (el mateix autor pseudoepigràfic ja indica que Pau no havia fundat aquelles comunitats). Però Laodicea va ser reconstruïda ràpidament⁵⁰ i poc després hi va haver una comunitat cristiana (cf. la carta d'Ap 3,14-22). Quan es va formar aquesta comunitat es va preferir eliminar l'adreça de la carta per no posar en evidència el caràcter pseudoepigràfic de l'escrit.

49. Resulta sempre sorprenent a l'home modern veure la llibertat de les comunitats primitives en introduir noves cartes dins de les col·leccions paulines. Però no podem oblidar que també és difícil d'entendre per a la mentalitat moderna el fet de la pseudoepigrafia i el fet concret que 2Te, pseudoepigràfica, pugui insinuar que 1Te, autèntica, no és una veritable carta de Pau. Hem de reconèixer que els criteris de l'Església primitiva en la confecció del cànon no són d'autenticitat històrica, sinó d'autenticitat doctrinal.

50. Cf. TACTT, *Historia* 14,27.

9. La collecció paulina més primitiva

9.1. *Coincidència amb les cartes autèntiques*

La collecció primitiva que en resulta, i que va ser coneguda per Marció, coincideix, com era d'esperar, amb les cartes que la crítica actual considera autèntiques. Això es una mostra que, a pesar de les indicacions de 2Te, els escrits pseudoepigràfics no comencen a aparèixer fins un quant temps després de la mort de l'Apòstol. És a dir, quan ja les cartes eren conegudes en diversos llocs i, per tant, existia ja una primera collecció de cartes autèntiques.

Aquesta primera collecció que comprenia totes les cartes autèntiques que han arribat fins a nosaltres cal datar-la d'abans de l'any 80.

9.2. *Glossa inicial i final*

Aquesta collecció de cartes autèntiques començava amb 1Co i acabava amb Rm. Les glosses inicials i finals d'aquestes dues cartes són, sens dubte, el senyal d'aquesta ordenació primitiva.

Una altra dada primitiva, conservada per Marció, és refereix a la doxologia final de Rm. Marció, en el seu desig de recuperar els textos cristians segons l'evangeli primitiu, segueix el text breu de Rm, que en algunes còpies apareixia sense els capítols 15-16. Orígenes dona testimoniatge d'aquesta anomalia d'algunes còpies, sense que puguem donar una explicació plenament satisfactiva de per què existia aquesta recensió curta. Podria ser deguda en part a la quantitat de salutacions que conté el capítol 16 i als aspectes autobiogràfics del capítol 15, no excessivament interessants per a una lectura litúrgica. En aquests manuscrits de Rm, però, la carta conclouïa després de 14,23 amb la doxologia final.

Aquesta doxologia final pot haver estat afegida pel compilador de la primera collecció de set cartes o bé pel qui va confeccionar la segona collecció de deu cartes. Com que Marció varia poc l'ordre de la collecció de deu cartes de la gran Església, però fa que la collecció no acabi amb la carta als Romans, s'ha de considerar que ha estat ell, conscient del seu caràcter, qui ha eliminat la doxologia final d'aquesta carta. Per tant, les glosses inicial i final eren obra del recopilador de la primera collecció de set cartes, no del de la segona de deu.

Així es marca el principi i el final de la collecció. Amb la glossa inicial (1Co 1,2: «tots els qui pertot arreu invoquen el nom de nostre Senyor Jesucrist, Senyor d'ells i nostre»), la collecció sencera de les set cartes es converteix en un escrit dirigit a tots els cristians. I amb la doxologia final (Rm 16,25-27) es tanquen solemnement i amb la lloança a Déu totes les cartes.

9.3. *L'ordre de la col·lecció de set cartes*

L'ordre de les cartes en la col·lecció primitiva era substancialment el mateix de la col·lecció de deu cartes de la gran Església. En canvi, Marció, encara que hagués estat amb les variants pròpies de la seva mentalitat, hauria intentat apropar-se més a l'ordre de la primera col·lecció. Si manteníem el mateix ordre de la col·lecció de deu cartes de la gran Església i deixem de banda les cartes pseudoepigràfiques, resultaria l'ordre següent: 1Co, 2Co, Fl, Flm, Ga, 1Te i Rm.

Però aquí hem de fer una petita correcció. Seguint la teoria del doble volum en la col·lecció de cartes, resultaria un primer volum format per 1-2Co i Fl, i un segon volum format per Flm, Ga, 1Te i Rm. A partir de l'edició vint-i-cinquena del Nou Testament grec de Nestle-Aland podem determinar l'extensió de les cartes que estudiem de la manera següent: 1-2Co= 53 pp., Ef= 12 pp., Fl= 8 pp., Flm= 2 pp., Col= 9 pp., Ga= 11 pp., 1Te= 8 pp., 2Te= 5 pp. (1-2Te= 13 pp.), Rm= 35 pp. Utilitzant aquest punt de referència i establint una hipotètica equivalència amb les columnes d'un text, podem determinar l'extensió dels dos volums en les dues col·leccions. En la col·lecció de deu cartes de la gran Església, al primer volum li correspondrien 75 columnes (1-2Co [53] + Ef [12]) i al segon volum 78 (Fl [8] + Flm [2] + Col [9] + Ga [11] + 1-2Te [13] + Rm [35]). Es tracta, doncs, de dos volums força equilibrats, amb una diferència de 3 columnes a favor del segon volum. En la col·lecció primitiva de set cartes, al primer volum li correspondrien 61 columnes (1-2Co [53] + Fl [8]) i al segon volum 64 (Flm [2] + Ga [11] + 1Te [8] + Rm [35]). Tenim igualment dos volums molt equilibrats, amb novament una diferència de 3 columnes a favor del segon volum. Aquestes correspondències ens refermen en la idea dels dos volums que constituïen les col·leccions paulines primitives.⁵¹ El mateix

51. Per a calcular la possible extensió d'aquests rotlles hem fet el següent càlcul: hem pres com a punt de referència les columnes del Codex Vaticanus, que tenen de mitjana 18 lletres per línia, 44 línies per columna i ocupen 9 cm [pàgines de 27 x 27 cm amb tres columnes]. Això representa 792 lletres per columna, de mitjana. Tenint en compte que el Nou Testament grec de Nestle-Aland té 37 lletres per línia de mitjana i 30 línies per columna (cosa que representa 1.110 lletres per columna de mitjana), la primera col·lecció, de set cartes, tindria en el seu primer volum (61 columnes, que representen 67.710 lletres) 83 columnes en el model que estudiem, cosa que significaria un rotlle de 7,47 m. El segon volum (64 columnes, que representen 71.040 lletres) tindria 90 columnes, que representarien un rotlle de 8,10 m. La segona col·lecció, de deu cartes, tindria un primer volum (75 columnes amb 83.250 lletres) amb 105 columnes segons el model que hem establert, que representa un rotlle de 9,45 m. El segon volum (78 columnes amb 86.580 lletres) tindria 109 columnes i representaria un rotlle de 9,81 m. Recordem que els rotlles de papir tenien «de mitjana de 6-10 m de llarg per 22-27 cm d'altura» (A. WIKENHAUSER, *o. c.*, 68).

tindríem en la col·lecció de deu cartes de Marció: 64 columnes en el primer volum (Ga [11] + 1-2Co [53]) i 70 en el segon volum (Rm [30; hem restat aquí les 5 columnes que correspondrien als cc.15-16] + 1-2Te [12] + Laod [12] + Col [9] + Fl [8] + Flm [2]). Per a poder calcular amb més precisió la col·lecció de Marció s'haurien de poder descomptar tots els textos que aquest deixà de banda.

Si continuem pensant en els dos volums de la col·lecció de set cartes, podem descobrir la forma com aquestes han estat ordenades. El primer volum està format per les cartes que van ser unificades pel compilador, és a dir, per aquelles cartes que són el resultat d'haver unit diverses cartes dirigides a una mateixa comunitat. Ens referim a les dues cartes als Corintis, resultat d'unes sis o set cartes dirigides a aquesta comunitat, i a la carta als Filipencs, resultat de tres cartes dirigides a aquesta altra comunitat. El segon volum, a primera vista, no presenta uns criteris de classificació, però si ens fixem en la seva extensió (Flm [2], Ga [11], 1Te [8], Rm [35]) ens adonem que l'ordre primitiu seria Flm [2], 1Te [8], Ga [11], Rm [35]; i el criteri de classificació, el de l'extensió, de menys a més. En introduir la carta pseudoepigràfica 2Te, el compilador de la col·lecció de deu cartes de la gran Església va alterar l'ordre de 1Te i Ga, en establir una unitat entre 1Te i 2Te, i resultar, aleshores, més extensa la unitat 1-2Te [13 columnes] que Ga [11 columnes]. Aquesta és, doncs, la correcció que hem de fer en l'ordre de les set cartes primitives, que es trobaven en la col·lecció primitiva ordenades de la forma següent: 1-2Co, Fl, Flm, 1Te, Ga i Rm.

9.4. *Simbolisme del nombre set*

La col·lecció primitiva està formada, doncs, per set cartes. Aquest nombre és utilitzat de forma simbòlica, en un sentit de plenitud.

En establir voluntàriament la col·lecció com formada per set cartes s'aconsegueix subratllar dos aspectes. En primer lloc s'està tancant la col·lecció. Aquesta idea de col·lecció tancada queda subratllada per la doxologia final que clou la col·lecció al final de Rm. D'altra banda, se subratlla que les set cartes van dirigides a tots els creients: no es tracta tan sols de cartes dirigides a uns destinataris determinats del passat, sinó que van dirigides a tota l'Església. Aquest segon aspecte queda també recalcat per la glossa introductòria de 1Co, quan s'assenyala que la carta primera, i, per tant, tota la col·lecció epistolar, va dirigida a «tots els qui pertot arreu invoquen el nom de nostre Senyor Jesucrist, Senyor d'ells i nostre».

Aquest simbolisme ha estat subratllat pel cànon Muratori, que assenyala el seu paral·lelisme amb les set cartes de Joan en el llibre de

l'Apocalipsi. Aquesta consciència simbòlica, que es manté a finals del segle II, quan la col·lecció de cartes era ja de tretze, devia ser la primitiva. En la primera col·lecció hi havia set cartes; després el simbolisme es conserva no ja en el nombre de les cartes, sinó en el nombre de comunitats a les quals van dirigides aquestes cartes: Corint, Efes, Filipis, Colosses, Galàcia, Tessalònica i Roma.

La importància de la simbologia numèrica en les col·leccions és recalçada clarament en el següent text d'Ireneu de Lió:

«No és possible que els evangelis siguin més o menys en nombre que els que són, perquè existeixen quatre punts cardinals en el món en què som, quatre vents principals..., les quatre criatures vivents [cf. Ap 4,9] simbolitzen els quatre evangelis... I es van establir quatre aliances principals amb la humanitat: amb Noè, Abraham, Moisès i Crist» (Adv. Haer. III,11,8).

9.5. Resolució del problema de la unitat

Una vegada identificada la col·lecció primitiva de les set cartes paulines queda resolta la pregunta de «per quins motius, en recopilar-se el *corpus paulinum*, es van fondre diverses cartes de l'apòstol en una sola carta». Es conservaven quatre cartes dirigides a persones o comunitats: Flm, 1Te, Ga i Rm, i un conjunt de cartes (sis o set) dirigides als Corintis, i un altre conjunt (unes tres cartes) de dirigides als Filipencs. Si s'establí una col·lecció amb totes aquestes cartes, resultava un conjunt desequilibrat: moltes cartes dirigides als Corintis, unes quantes als Filipencs, una a una persona, i tres a tres comunitats diferents. Aquest conjunt desequilibrat podia arribar a estar format per tretze o catorze cartes.

Es va optar per una tècnica literària molt més bíblica. Seguint el simbolisme numèric del set, que subratllava el fet tancat de la col·lecció i el fet d'anar dirigida a tots els creients, i disposant ja de quatre cartes ben distintes (Flm, 1Te, Ga, Rm), quedaven les cartes dirigides als Corintis i als Filipencs. Com que restaven tres unitats per cobrir, es van unificar totes les cartes dirigides a una mateixa comunitat. Si això es feia del tot haurien resultat dues cartes tan sols, i se'n necessitaven tres. Per això es va optar per unificar en dues cartes tot el material que es tenia dirigit als Corintis, ja que es tractava del material més abundant. Així van resultar dues cartes dirigides als Corintis i una dirigida als Filipencs. D'aquesta manera, amb les quatre cartes restants, s'havia aconseguit de confeccionar una col·lecció tancada i universal de set cartes: la col·lecció autèntica de cartes de Pau.

10. Resum final

Per acabar, resumim sintèticament les diverses col·leccions de cartes paulines que hi ha hagut al llarg de la formació del *corpus paulinum*:

a. Col·lecció primitiva, de set cartes (cap a l'any 70-75):

1Co, 2Co, Fl,

Flm, 1Te, Ga, Rm.

b. Col·lecció de deu cartes de la gran Església (cap a l'any 80-90):

1Co, 2Co, Laod [Ef],

Fl, Flm, Col, Ga, 1Te, 2Te, Rm.

c. Col·lecció de tretze cartes (cap a l'any 130):

1Co, 2Co, Ef,

Fl, Col, Ga, 1Te, 2Te, Rm,

1Tm, 2Tm, Tt, Flm.

d. Col·lecció de catorze cartes (cap a l'any 180):

Rm, 1Co, 2Co, Ga, Ef, Fl, Col, 1Te, 2Te,

1Tm, 2Tm, Tt, Flm,

He.